

Bilansowanie łącznych efektów rozmaitych programów polityki społecznej jest zawsze kontrowersyjne: entuzjaści zwykle wskazują na cele, które zostały – w mniejszym czy większym stopniu – osiągnięte, sceptycy narzekają i rozwodzą się nad kosztami tzw. *unintended consequences* lub hipotetycznymi nieszczęściami, jakie mogą się pojawić w długiej perspektywie etc. Tym sposobem spór się toczy. Nie jest wykluczone, że ze szkodą polegającą na pomijaniu spraw, które nadal wymagają wyteżonej uwagi. To właśnie zagadnieniom tego rodzaju poświęcony jest bieżący numer naszego miesięcznika. Bieda czy społeczne wykluczenie koncentruje wprawdzie naszą uwagę, ale jeden z ostatnich raportów Eurofundu („Inequalities in the access of young people to information and support services”, 2019) przekonuje o tym, jak wiele spraw w tej dziedzinie ciągle „leży odłogiem”. Cieszymy się, że mamy coraz więcej coraz lepiej wykształconych młodych ludzi, ale już niechętnie myślimy o tym, jakie są tego koszty etc. Ogólna refleksja sugeruje zatem, że, rozwiązując jedne problemy, często stwarzamy sobie nowe, że zatem U. Beck miał niegdyś rację. Oczywiście byłoby znacznie lepiej, gdyby racji nie miał, ale... Warto chyba o tym pomyśleć! I jeszcze informacja: książka M. Kostrzyńskiej recenzowana w bieżącym numerze pisma otrzymała I nagrodę w konkursie im. Elżbiety Tarkowskiej za prace poświęcone ubóstwu i wykluczeniu społecznemu. Tym bardziej warto zajrzeć i do recenzji, i do książki.

Redakcja

ZAGROŻENIE UBÓSTWEM I WYKLUCZENIEM SPOŁECZNYM W UNII EUROPEJSKIEJ W KONTEKŚCIE REALIZACJI CELÓW STRATEGII EUROPA 2020

Wojciech Bąba

nr ORCID: 0000 0003 4554 3896

ABSTRAKT: Celem artykułu było dokonanie analizy aktualnego stopnia realizacji celu strategii Europa 2020 w obszarze ubóstwa i wykluczenia społecznego oraz stworzenie prognozy możliwości realizacji tego celu w zakładanym terminie (do 2020 r.). Rozważania prowadzone w artykule bazowały na analizie wartości wskaźnika zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (AROPE) oraz trzech jego składowych. Analiza wartości wskaźnika AROPE pozwoliła stwierdzić, że krajami, które charakteryzował największy spadek wartości wskaźnika między rokiem 2008 a 2018 były Polska, Bułgaria i Rumunia, natomiast największy wzrost tych wartości wystąpił w Luksemburgu. Z kolei przeprowadzona w artykule prognoza wartości wskaźnika AROPE w krajach UE w 2020 r., dokonana w drodze ekstrapolacji realnych wartości tego wskaźnika w okresie 2008–2018, pozwoliła na sformułowanie wniosku, iż cel strategii Europa 2020 w obszarze ubóstwa i wykluczenia społecznego zostanie osiągnięty do 2020 r.

Słowa kluczowe: ubóstwo, wykluczenie społeczne, Unia Europejska, Europa 2020

Afiliacja autora: Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

ABSTRACT: The goal of the article was an analysis of current execution level concerning the goal of Europe 2020 Strategy in the field of poverty and social exclusion and also an assessment of possibility of achieving this goal by 2020. In both these tasks values of At Risk of Poverty or Social Exclusion (AROPE) indicator and its three components were utilized. The analysis of AROPE's values allowed to identify countries with biggest reduction of indicator's values between 2008 and 2018 (Poland, Bulgaria and Romania), and also biggest increase of these (Luxembourg). The prognosis of AROPE's values in EU member states in 2020, performed via extrapolation of real values of this indicator in the 2008–2018 period allowed to draw a conclusion, that the goal of Europe 2020 Strategy in the field of poverty and social inclusion will be reached by year 2020.

Key words: poverty, social inclusion, European Union, Europe 2020

Author's affiliation: Cracow University of Economics

WSTĘP

W marcu 2010 r. Komisja Europejska ogłosiła projekt strategii *Europa 2020* (EC 2010), mający być odpowiedzią na zagrożenia i wyzwania stojące przed Unią w drugim dziesięcioleciu XXI w. W ramach strategii Komisja sformułowała pięć wymiernych celów dotyczących obszarów: zatrudnienia, badań i rozwoju, zmian klimatycznych i energii, edukacji oraz ubóstwa i wykluczenia społecznego. Zgodnie z nazwą strategii realizacja tych celów ma nastąpić do końca 2020 r.

Celem artykułu jest dokonanie analizy aktualnego (dane na 2018 r.) stopnia realizacji celu strategii *Europa 2020* w obszarze ubóstwa i wykluczenia społecznego oraz prognozy możliwości jego osiągnięcia w 2020 r.

Zakres podmiotowy artykułu obejmuje 28 obecnych krajów członkowskich Unii Europejskiej oraz trzy kraje bardzo silnie powiązane z UE umowami o Euro-

pejskim Obszarze Gospodarczym (Islandia i Norwegia) lub specjalnymi umowami dwustronnymi (Szwajcaria). Poszerzenie analizy o te trzy kraje wynika z chęci porównania poziomu zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym w krajach UE (objętych strategią *Europa 2020*) oraz krajach o zbliżonym (lecz wyższym od średniej unijnej) poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego.

Zakres przedmiotowy artykułu obejmuje wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (*At Risk of Poverty or Social Exclusion*, AROPE) oraz jego trzy mierniki składowe:

- 1) wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym (WZUR),
- 2) wskaźnik poważnej deprywacji materialnej (WPDM),
- 3) wskaźnik bardzo niskiej intensywności pracy (WBNIP).

Wskaźnik AROPE został wskazany przez Komisję Europejską jako właściwy przy ocenie stopnia realiza-

cji celów strategii *Europa 2020* w obszarze ubóstwa i wykluczenia społecznego (GUS 2012). Konstrukcja tego wskaźnika uzasadnia jednak wykorzystanie w prowadzonej w artykule analizie i prognozie nie tylko wartości samego wskaźnika AROPE, ale również jego składowych.

Zakres czasowy artykułu dotyczy okresu 2008–2018 (analiza) oraz 2020 r. (prognoza). Cele strategii *Europa 2020* zostały zdefiniowane w odniesieniu do danych z 2008 r. (ostatnie wówczas dostępne), stąd analiza stopnia realizacji tych celów jako rok bazowy powinna wykorzystywać rok 2008, a nie rok 2010. Takie podejście stosuje Eurostat (Eurostat 2018).

Artykuł został podzielony na pięć części. Pierwsza została poświęcona charakterystyce celu strategii *Europa 2020* w obszarze ubóstwa i wykluczenia społecznego oraz wskaźnika AROPE. W drugiej części analizie poddano obecny stopień realizacji tego celu w ujęciu bezwzględny (tys. osób). Trzecia część artykułu zawiera analogiczną analizę, dokonaną w ujęciu względnym (% populacji). W czwartej części przedstawiona została prognoza dotycząca możliwości realizacji wspomnianego celu w 2020 r. W ostatniej części artykułu znalazła się analiza i prognoza wartości mierników składowych wskaźnika AROPE dla Unii Europejskiej jako całości oraz dla Polski.

CEL STRATEGII EUROPA 2020 W OBSZARZE UBÓSTWA I WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO ORAZ METODA OCENY STOPNIA JEGO REALIZACJI

Strategia *Europa 2020* została przedstawiona przez Komisję Europejską w marcu 2010 r. jako kontynuacja i rozwinięcie wprowadzonej w marcu 2000 r. strategii lizbońskiej. Na kształt tego dokumentu wpłynęły w decydującym stopniu dwie kwestie.

Po pierwsze, było to niepowodzenie strategii lizbońskiej, której nie udało się osiągnąć podstawowego celu – uczynienia Europy najbardziej dynamicznym i konkurencyjnym regionem gospodarczym na świecie, rozwijającym się szybciej niż Stany Zjednoczone.

Drugą istotną dla kształtu strategii *Europa 2020* kwestią był kryzys gospodarczy lat 2007–2009, który uderzył w gospodarki praktycznie wszystkich krajów Unii, aczkolwiek w różnym stopniu¹.

Tworząc założenia strategii *Europa 2020*, Komisja odniosła się do obu tych kwestii, podkreślając, iż realizacja strategii ma być nie tylko sposobem na przezwycięzenie skutków kryzysu, ale ma również dać Unii Europejskiej impuls do ściślejszej integracji jako warunku niezbędnego do przezwyciężenia wyzwań, przed którymi stanęła Unia. Za jedną z przyczyn niepowodzenia strategii lizbońskiej uznano fakt, że w jej ramach zdefiniowano jedynie trzy cele, z których tylko dwa miały wymierny charakter, mianowicie:

1) zwiększenie wydatków na badania i rozwój do 3% PKB,

2) zwiększenie wskaźnika zatrudnienia do co najmniej 60% w przypadku kobiet i co najmniej 70% w przypadku mężczyzn.

Świadoma tego problemu Komisja sformułowała pięć wymiernych celów strategii *Europa 2020* dotyczących:

1) zatrudnienia,

2) inwestycji badawczo-rozwojowych,

3) zmian klimatycznych i energii,

4) edukacji,

5) ubóstwa (i wykluczenia społecznego).

Ostatni cel przewidywał *ograniczenie liczby Europejczyków żyjących poniżej krajowej granicy ubóstwa o 25%, co wymagać będzie wydobycia z ubóstwa ponad 20 mln osób* (EC 2010).

Tym samym Komisja zdecydowała się na sformułowanie wymiernego celu strategii w obszarze ubóstwa i wykluczenia społecznego. Fakt ten stanowił nowość w porównaniu z strategią lizbońską, w przypadku której Komisja jedynie w sposób ogólny zalecała krajom członkowskim *zmniejszenie liczby osób zagrożonych ubóstwem* (EP 2000).

Sposób sformułowania powyższego celu nasuwa jednak pewne wątpliwości interpretacyjne, które pogłębia zawarte w strategii sformułowanie, iż *za krajową granicę ubóstwa przyjęto próg 60% krajowej mediany rozporządzalnego dochodu w każdym państwie członkowskim* (EC 2010). Bazując na tekście komunikatu należałoby bowiem uznać, że Komisja skoncentrowała się jedynie na zjawisku ubóstwa, całkowicie pomijając zjawisko wykluczenia społecznego².

Co gorsza, samo zjawisko ubóstwa zostało znacznie zawężone do kwestii tzw. ubóstwa względnego³. Wskazuje na to zdefiniowanie „krajowej granicy ubóstwa” jako 60% mediany rozporządzalnego dochodu – jest to tzw. wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym. Pominięto natomiast kwestię tzw. ubóstwa bezwzględnego⁴ oraz pomiaru ubóstwa za pomocą wydatków⁵.

Zastrzeżenia budzi również „podwójne” zdefiniowanie liczbowego celu strategii, tj. sformułowanie stwierdzające konieczność *zmniejszenia liczby Europejczyków zagrożonych ubóstwem o 25%, czyli o ponad 20 mln osób*. Ze względu na zmiany liczby ludności w krajach UE pojawia się bowiem pytanie, czy cel ten zostałby osiągnięty w przypadku osiągnięcia wartości względnej (25% ludności), lecz nie osiągnięcia wartości bezwzględnej (20 mln osób) i na odwrót.

Obie opisane wyżej kwestie zostały doprecyzowane w późniejszym okresie w dokumentach towarzyszących strategii *Europa 2020* oraz zaleceniach Eurostatu. Jako wskaźnik właściwy do oceny stopnia realizacji strategii przyjęto ostatecznie **wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym** (*At Risk of Poverty or Social Exclusion Rate*, AROPE) (EU 2015; Eurostat 2019). Wskaźnik ten jest definiowany jako istniejący w społeczeństwie danego kraju odsetek osób (RMRP 2014):

1) zagrożonych ubóstwem – są to osoby żyjące w gospodarstwach domowych dysponujących dochodem niższym niż 60% mediany ekwiwalentnych dochodów (po transferach społecznych) w danym kraju, lub:

2) w sytuacji poważnej deprivacji materialnej – są to osoby żyjące w gospodarstwach domowych, które nie mogą zaspokoić co najmniej 4 z 9 podstawowych potrzeb:

- opłacenia czynszu lub rachunków za tzw. media,
- ogrzania mieszkania,
- sfinansowania niespodziewanych wydatków,
- spożywania mięsa lub ryb co najmniej co drugi dzień,

– udania się raz w roku na tygodniowy wyjazd wypoczynkowy poza miejsce zamieszkania,

– posiadania samochodu,

– posiadania pralki,

- posiadania telewizora,
- posiadania telefonu,
- lub:

3) żyjących w gospodarstwach domowych o bardzo niskiej intensywności pracy – chodzi o osoby żyjące w gospodarstwach domowych, w których osoby w wieku produkcyjnym (definiowanym jako przedział 18–59 lat) przepracowały w poprzednim roku mniej niż 20% pełnego rocznego potencjału czasu pracy.

Osoba spełniająca co najmniej jedno z powyższych kryteriów uznawana jest za zagrożoną ubóstwem lub wykluczeniem społecznym. Na tej podstawie należy zatem stwierdzić, że celem strategii *Europa 2020* jest redukcja zarówno skali zjawiska ubóstwa (tak względnego, jak i bezwzględnego), jak i zjawiska wykluczenia społecznego.

Natomiast jako wymierną wartość celu strategii w obszarze ubóstwa i wykluczenia społecznego Unia Europejska przyjęła ostatecznie *ograniczenie liczby osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym o 20 mln do roku 2020*. Jako punkt odniesie-

nia przyjęto rok 2008, w którym zgodnie z danymi dostępnymi w 2010 r. liczba takich osób wynosiła *ponad 120 milionów* (EC 2019).

Ze względu na fakt, iż dane Eurostatu zostały w późniejszym okresie (tj. po 2010 r.) zrewidowane, ostatecznie przyjęto, że liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym wynosiła w Unii Europejskiej w 2008 r. 116,070 mln, co powoduje, że wspomniana w strategii redukcja tej liczby o 20 mln oznacza osiągnięcie w 2020 r. liczby 96,070 mln (lub niższej) (Eurostat 2018). W ujęciu względnym redukcja ta wynosi -17,23%.

ANALIZA STOPNIA REALIZACJI CELU STRATEGII *EUROPA 2020* W UJĘCIU BEZWZGLĘDNYM

Niżej zostanie poddana analizie kwestia dotychczasowego stopnia realizacji celu strategii *Europa 2020* w obszarze ubóstwa i wykluczenia społecznego w ujęciu bezwzględnym (w tys. osób). Wartości wskaźnika AROPE w ujęciu bezwzględnym zostały zaprezentowane w tabeli 1 (sekcja A).

Tabela 1. Osoby zagrożone ubóstwem i wykluczeniem społecznym w UE-28(+3) w latach 2008, 2018^a i 2020 (prognoza)

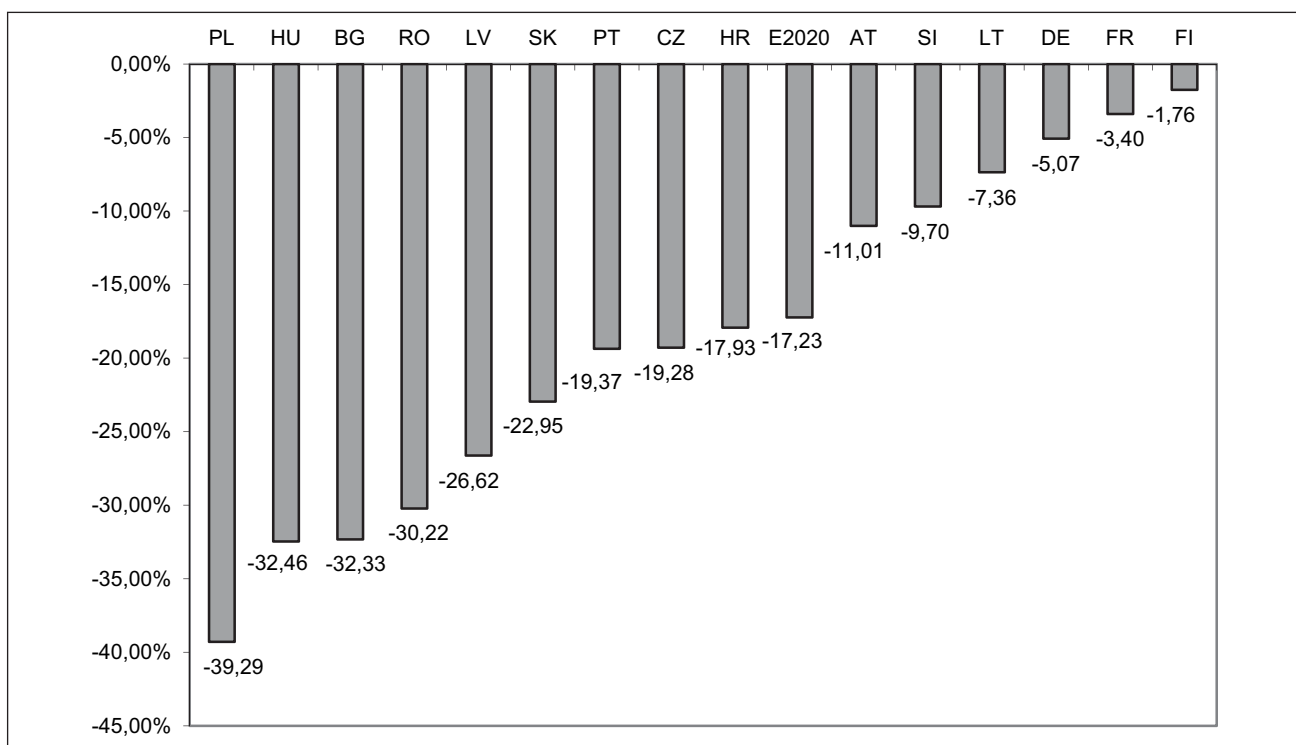
Podmiot	Kod	(A) tys. osób				(B) % populacji			(C) prognoza		
		2008	2018	2018–2008	Zmiana % ^b	2008	2018	2018–2008	trend ^c	R ²	2020
Unia Europejska ^d	UE	116 070	112 979	-3 091	-2,66	23,7	22,4	-1,3	w2	0,82	98 550
Austria	AT	1 699	1 512	-187	-11,01	20,6	17,5	-3,1	w3	0,73	1 339
Belgia	BE	2 194	2 250	56	2,55	20,8	19,8	-1,0	w2	0,77	2 176
Bułgaria	BG	3 421	2 315	-1 106	-32,33	44,8	32,8	-12,0	w2	0,89	1 619
Cypr	CY	181	215	34	18,78	23,3	25,2	1,9	w2	0,89	179
Czechy	CZ	1 566	1 264	-302	-19,28	15,3	12,2	-3,1	w2	0,83	1 025
Niemcy	DE	16 345	15 516	-829	-5,07	20,1	19,0	-1,1	w3	0,79	12 067
Dania	DK	887	1 011	124	13,98	16,3	17,6	1,3	w3	0,65	1 096
Estonia	EE	291	318	27	9,28	21,8	24,4	2,6	w3	0,45	289
Grecja	EL	3 046	3 349	303	9,95	28,1	31,8	3,7	w2	0,82	2 991
Hiszpania	ES	10 786	12 047	1 261	11,69	23,8	26,1	2,3	w2	0,93	10 762
Finlandia	FI	910	894	-16	-1,76	17,4	16,5	-0,9	w3	0,14	875
Francja	FR	11 150	10 771	-379	-3,40	18,5	17,1	-1,4	w3	0,61	10 778
Chorwacja	HR	1 322	1 014	-237	-17,93	31,1	24,9	-6,2	w2	0,95	815
Węgry	HU	2 794	1 887	-907	-32,46	28,2	19,6	-8,6	w2	0,92	965
Irlandia	IE	1 050	1 088	38	3,62	23,7	22,7	-1,0	w2	0,92	541
Włochy	IT	15 082	17 407	2 325	15,42	25,5	28,9	3,4	w2	0,78	16 689
Litwa	LT	910	843	-67	-7,36	28,3	29,6	1,3	w3	0,81	1 416
Luksemburg	LU	72	126	54	75,00	15,5	21,5	6,0	w2	0,88	149
Łotwa	LV	740	543	-197	-26,62	34,2	28,4	-5,8	w2	0,88	383
Malta	MT	81	89	8	9,88	20,1	19,0	-1,1	w2	0,77	73
Holandia	NL	2 432	2 844	412	16,94	14,9	16,8	1,9	lin	0,92	2 972
Polska	PL	11 491	6 976	-4 515	-39,29	30,5	18,9	-11,6	lin	0,94	6 466
Portugalia	PT	2 757	2 223	-534	-19,37	26,0	21,6	-4,4	w3	0,89	1 122
Rumunia	RO	9 115	6 360	-2 755	-30,22	44,2	32,5	-11,7	w2	0,91	5 615
Szwecja	SE	1 528	1 822	294	19,24	16,7	18,0	1,3	w2	0,89	1 781
Słowenia	SI	361	326	-35	-9,70	18,5	16,2	-2,3	w2	0,79	261
Słowacja	SK	1 111	856	-255	-22,95	20,6	16,3	-4,3	w2	0,89	617
Wielka Brytania	UK	14 069	14 325	256	1,82	23,2	22,0	-1,2	w3	0,73	8 267
Szwajcaria	CH	1 333	1 502	169	12,68	18,1	18,1	0,0	w2	0,78	1 782
Islandia	IS	36	40	4	11,11	11,8	12,2	0,4	w3	0,49	81
Norwegia	NO	701	836	135	19,26	15,0	16,0	1,0	w2	0,82	1 006

^a Wartość z 2010 r. dla Chorwacji; z 2016 r. dla Islandii; z 2017 r. dla: Unii Europejskiej, Cypru, Niemiec, Francji, Irlandii, Włoch, Litwy, Luksemburga, Słowacji, Wielkiej Brytanii, Szwajcarii, Norwegii; ^b (2018–2008)/2008; ^c Trend: linowy (lin), wielomianowy drugiego stopnia (w2), wielomianowy trzeciego stopnia (w3); ^d 2008–2012: UE-27, 2013–2017: UE-28, 2018: b. d.

Uwaga: Komórki zaciemnione – wzrost wartości między rokiem 2008 a 2018 (sekcje A i B) lub 2018 a 2020 (sekcja C).

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu [ilc_peps01] [dostęp 1.08.2019].

Wykres 1. Skala spadku liczby osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym między rokiem 2008 a 2018 w wybranych krajach UE (% wartości z 2008 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tabeli 1.

Porównanie wartości wskaźnika AROPE w roku 2008 i 2018 pozwala stwierdzić, że w przypadku 15 krajów Unii Europejskiej wartości te były niższe w roku 2018 niż w 2008, co oznacza spadek poziomu zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym. Natomiast w przypadku pozostałych 13 krajów wystąpiła sytuacja odwrotna, co oznacza wzrost tego poziomu.

Informacje dotyczące obu grup krajów oraz rozmiarów spadków/wzrostów zaprezentowane zostały na wykresach 1 i 2. Ze względu na duże zróżnicowanie liczby ludności w krajach UE, zmiany te zostały zaprezentowane w ujęciu procentowym („zmiana %” w tabeli 1).

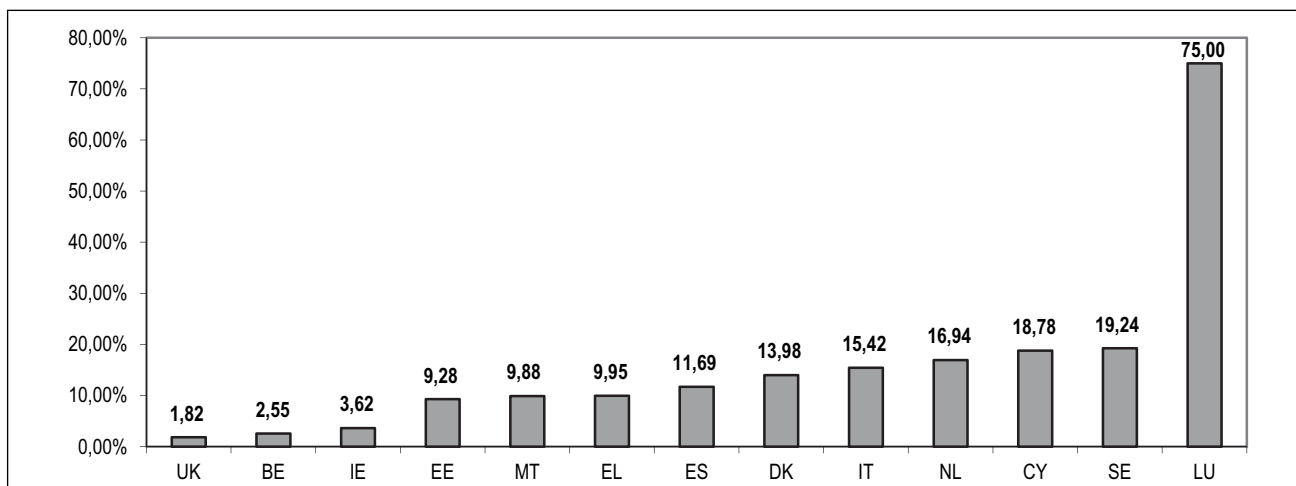
Zdecydowanie największy w UE względny (procentowy) spadek liczby osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym między analizowanymi

latami miał miejsce w Polsce (o prawie 40%)⁶. Bardzo duży spadek (o prawie 1/3) wystąpił również w przypadku Węgier, Bułgarii i Rumunii.

W kolejnych czterech krajach spadek ten był nieco mniejszy (18–27%), ale przekraczał wciąż próg redukcji, przewidziany w strategii *Europa 2020* dla całej Unii (17,23%). Natomiast w przypadku ostatnich sześciu krajów spadek liczby osób zagrożonych wprawdzie wystąpił, jednak w skali mniejszej niż próg zapisany w strategii.

Największy w UE względny wzrost liczby osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym wystąpił w Luksemburgu (aż o 75%). Kraj ten stanowił jednak wyjątek. W pięciu krajach (Szwecja, Cypr, Holandia, Włochy, Dania i Hiszpania) liczba osób zagrożonych wzrosła o 10–20%. W pozostałych sześciu krajach wzrost ten nie przekroczył 10%.

Wykres 2. Skala wzrostu liczby osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym między rokiem 2008 a 2018 w wybranych krajach UE (% wartości z 2008 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tabeli 1.

Zjawisko wzrostu liczby osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w państwach „bogaty”, tj. charakteryzujących się wysokim poziomem PKB *per capita* (Luksemburg, Szwecja, Holandia, Dania), uwidoczniło się nie tylko w przypadku krajów Unii Europejskiej. We wszystkich trzech krajach EFTA wystąpił również wzrost tej liczby – o ponad 10% w przypadku Islandii i Szwajcarii oraz o prawie 20% w przypadku Norwegii.

Naturalnie wystąpienie redukcji liczby osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w UE w skali przewidzianej w strategii (o 17,23% do 2020 r.) nie wymaga spadku tej liczby we wszystkich krajach członkowskich w tej skali / w ogóle. Wzrost tej liczby w kilku krajach (zwłaszcza o niewielkiej liczbie ludności) może być z powodzeniem rekompensowany spadkiem tej liczby w innych krajach (zwłaszcza o dużej liczbie ludności). Informacje zaprezentowane na wykresach 1 i 2 mogą więc mieć jedynie poglądowy charakter. Z drugiej jednak strony za niepokojący należy uznać fakt, że w przypadku aż 13 krajów Unii Europejskiej liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym była w 2018 r. wciąż wyższa niż w 2008 r.

Warto również wspomnieć, że tylko w dwóch najbardziej ludnych krajach z tej grupy (Hiszpania i Włochy) liczba tych osób wzrosła w analizowanym okresie o ponad 3,5 mln osób. Łączna liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w 28 krajach członkowskich UE wynosiła w 2018 r.⁷ 110,191 mln, tj. o 14,121 mln więcej niż przewiduje cel strategii *Europa 2020*⁸.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że spadek liczby osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w ujęciu bezwzględny (liczbowy) niekoniecznie musi być traktowany jako poprawa sytuacji w danym kraju. Może on bowiem wynikać również ze spadku liczby ludności w tym kraju⁹. Stąd celowe wydaje się przeprowadzenie analizy tego zagrożenia w ujęciu względnym (% ludności).

ANALIZA STOPNIA REALIZACJI CELU STRATEGII *EUROPA 2020* W UJĘCIU WZGLĘDNYM

W tej części artykułu przeanalizowana zostanie kwestia dotychczasowego stopnia realizacji celu strategii *Europa 2020* w obszarze ubóstwa i wykluczenia społecznego w ujęciu względnym (% ludności). Wartości wskaźnika AROPE w ujęciu względnym zostały przedstawione w tabeli 1 (sekcja B) i na wykresie 3.

Na wykresie tym zastosowano dwie zmienne: procentową wartość wskaźnika AROPE w 2018 r. (oś X, w %) oraz różnicę między wartościami tego wskaźnika w roku 2018 i 2008 (oś Y, w punktach procentowych). Jako punkt przecięcia osi X z osią Y wybrano wartość równą średniej arytmetycznej wskaźnika AROPE w UE-28 w 2018 r. (22,0%), natomiast jako punkt przecięcia osi Y z osią X wybrano 0. Zastosowanie powyższych wartości pozwala podzielić kraje UE-28(+3) na cztery grupy:

1) dobra sytuacja + poprawa: wartość wskaźnika w 2018 r. poniżej średniej unijnej, połączona ze spadkiem wartości wskaźnika w okresie 2008–2018;

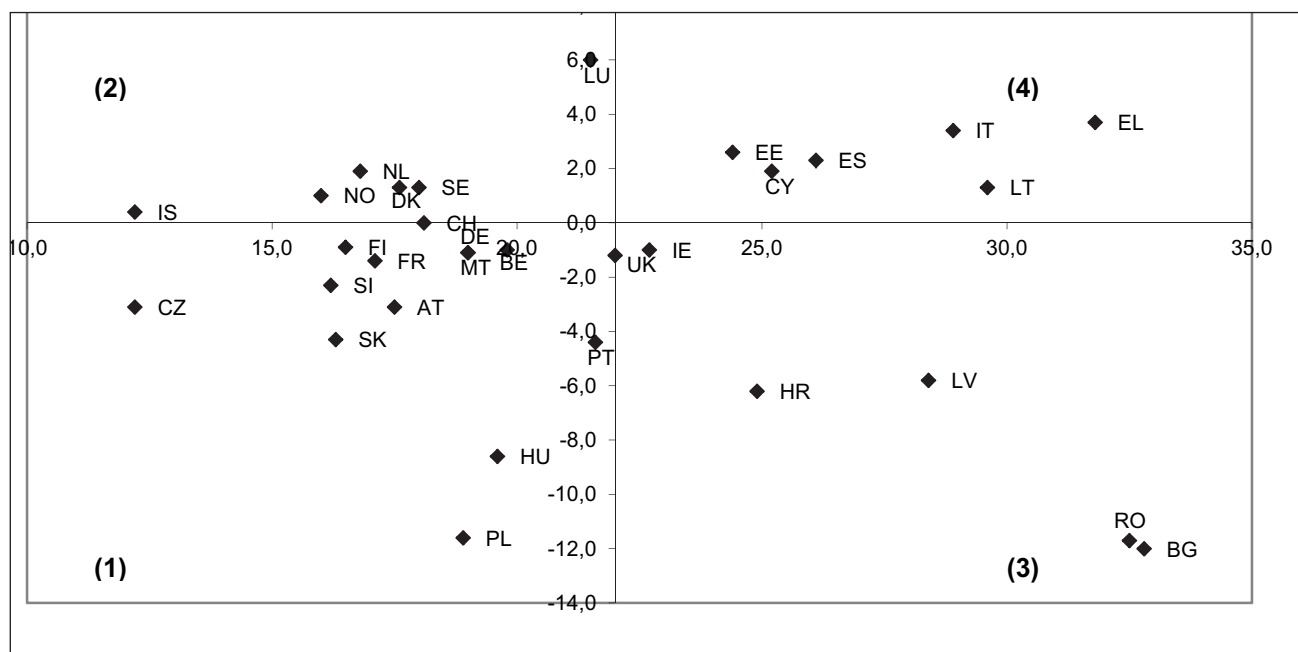
2) dobra sytuacja + pogorszenie: wartość wskaźnika poniżej średniej oraz jej wzrost w analizowanym okresie;

3) zła sytuacja + poprawa: wartość wskaźnika powyżej średniej oraz jej spadek w analizowanym okresie;

4) zła sytuacja + pogorszenie: wartość wskaźnika powyżej średniej oraz jej wzrost w analizowanym okresie.

W pierwszej grupie znalazło się 11 krajów UE: Austria, Belgia, Czechy, Finlandia, Francja, Malta, Niemcy, Polska, Portugalia, Węgry i Wielka Brytania oraz Szwajcaria¹⁰. Czechy charakteryzowała najmniejsza wśród wszystkich analizowanych krajów (*ex aequo* z Islandią, która znalazła się w grupie 2) wartość wskaźnika dla 2018 r. (12,2%), natomiast Polskę bardzo duży (trzecia pozycja wśród analizowanych krajów) spadek wartości wskaźnika między badanymi latami (o 11,6 pkt proc.).

Wykres 3. Wartości wskaźnika AROPE w ujęciu względnym w UE-28(+3): w 2018 r. (oś X, %) oraz 2018–2008 (oś Y, pkt proc.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tabeli 1.

W drugiej grupie znalazły się 4 kraje UE: Dania, Holandia, Luksemburg i Szwecja oraz dwa kraje EOG-EFTA: Islandia i Norwegia. Luksemburg był krajem, charakteryzującym się największym ze wszystkich krajów wzrostem wartości wskaźnika (o 6 pkt proc.).

Do trzeciej grupy zaliczyć należy 5 krajów Unii: Bułgarię, Chorwację, Irlandię, Łotwę i Rumunię. Bułgaria i Rumunia okazały się krajami charakteryzującymi się wprawdzie najwyższym ze wszystkich krajów poziomem wskaźnika w 2018 r. (ponad 32%), jednak były to również kraje, w których wystąpił największy spadek tego poziomu (o około 12 pkt proc.).

Czwartą grupę tworzyło 6 krajów Unii: Cypr, Estonia, Grecja, Hiszpania, Litwa i Włochy. Za szczególnie problematyczny należy uznać fakt, że w grupie tej znalazły się dwa kraje o bardzo dużej liczbie ludności: Włochy (czwarty kraj UE pod względem tej liczby) i Hiszpania (piąty). Grecja okazała się natomiast krajem, dla którego wartość wskaźnika AROPE w 2018 r. (prawie 32% ludności) była zbliżona do poziomu występującego w najbiedniejszych krajach UE, tj. Bułgarii i Rumunii.

W tym miejscu warto również zwrócić uwagę na fakt, że Litwa była jedynym krajem UE, w którym w okresie 2008–2018 wystąpił spadek liczby osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (o 7,36%), połączony jednak ze wzrostem udziału tych osób w społeczeństwie (o 1,3 pkt proc.). Zjawisko to można najprawdopodobniej wyjaśnić pogarszającą się sytuacją demograficzną w tym kraju (spadek liczby ludności z 3,2 mln w 2008 r. do 2,8 mln w 2018 r.)¹¹. Natomiast w czterech innych krajach Unii (Belgia, Irlandia, Malta i Wielka Brytania) wystąpiła sytuacja odwrotna, tj. wzrost liczby osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, ale połączony ze spadkiem udziału tych osób w społeczeństwie.

PROGNOZA MOŻLIWOŚCI REALIZACJI CELU STRATEGII EUROPA 2020 W 2020 R.

Na podstawie wartości wskaźnika AROPE w UE-28(+3) w okresie 2008–2018 możliwa jest nie tylko analiza dotychczasowego (tj. według stanu na 2018 r.) stopnia realizacji celu strategii *Europa 2020*, ale również prognoza możliwości realizacji tego celu do roku 2020. Prognoza ta została w artykule dokonana w drodze dopasowania do bezwzględnych (tj. wyrażonych w tys. osób) wartości wskaźnika AROPE występujących w danym kraju w latach 2008–2018¹², odpowiedniej linii trendu, a następnie ekstrapolacji wartości wskaźnika dla 2020 r. na podstawie równania uzyskanej funkcji.

Dopasowania trendu do danych dokonano w programie Excel, testując pięć typów trendu:

- 1) liniowy,
- 2) logarytmiczny,
- 3) wielomianowy,
- 4) potęgowy,
- 5) wykładniczy.

W praktyce uzasadnione było stosowanie jedynie trendu liniowego lub wielomianowego, co wynikało z charakteru zmian wartości wskaźnika AROPE w analizowanych krajach¹³. Procedura wyboru typu trendu była następująca:

1) zastosowanie trendu liniowego – jeśli wartość współczynnika determinacji była odpowiednio wysoka ($R^2 > 0,90$), koniec procedury;

2) zastosowanie trendu wielomianowego drugiego stopnia – jeśli wartość współczynnika determinacji była odpowiednio wysoka ($R^2 > 0,75$), koniec procedury;

3) zastosowanie trendu wielomianowego trzeciego stopnia – koniec procedury.

Informacje na temat wyników powyższej procedury zostały zaprezentowane w tabeli 1 (sekcja C). Pierwszy warunek, umożliwiający zastosowanie w prognozie trendu liniowego, został spełniony jedynie w przypadku dwóch krajów: Holandii i Polski. Drugi warunek, umożliwiający stosowanie trendu wielomianowego drugiego stopnia, spełniło 20 krajów. Pozostałe 10 krajów nie spełniło pierwszych dwóch warunków, co wymusiło zastosowanie w ich przypadku trendu wielomianowego trzeciego stopnia. Dla 7 krajów z tej grupy (Austria, Dania, Estonia, Finlandia, Francja, Wielka Brytania i Islandia), mimo zastosowania trendu tego typu, współczynnik determinacji wciąż pozostawał znacznie niższy niż w przypadku pozostałych krajów (poniżej 0,75).

Szczególną uwagę należy zwrócić na Finlandię, w przypadku której współczynnik ten przyjął najniższą w badanej grupie wartość (0,14). Świadczy to o bardzo dużych wahaniami wartości wskaźnika AROPE w tym kraju w analizowanym okresie.

W ostatniej kolumnie tabeli 1 znalazły się wartości współczynnika AROPE dla roku 2020, ekstrapolowane przy pomocy dopasowanej funkcji trendu. W przypadku 5 krajów Unii (Dania, Francja, Holandia, Litwa i Luksemburg) wartości te okazały się wyższe niż wartości realne, występujące w 2018 r. Ekstrapolowana wartość współczynnika AROPE dla całej Unii wyniosła 98,550 mln osób. Wartość ta jest wyższa od celu zapisanego w strategii *Europa 2020* (96,070 mln lub mniej) o 2,480 mln osób.

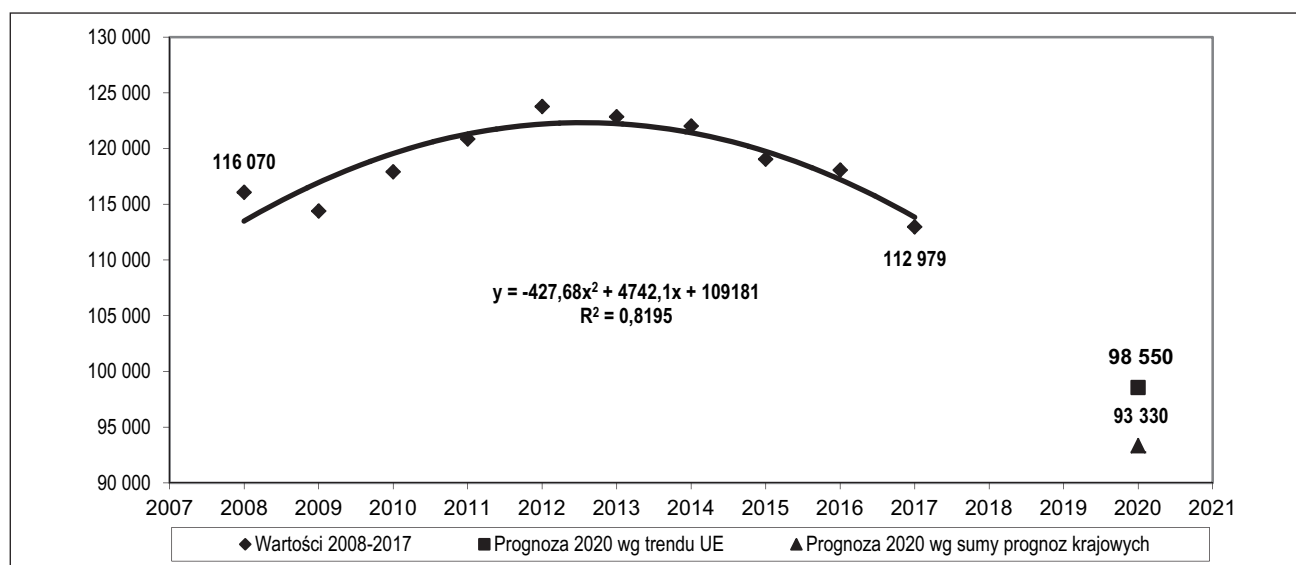
Tym samym można stwierdzić, że prognoza dokonana za pomocą ekstrapolacji danych dla UE jako całości wskazuje, iż celu strategii *Europa 2020* w obszarze ubóstwa i wykluczenia społecznego **nie udało się osiągnąć** do roku 2020.

Naturalnie prognoza taka charakteryzuje się jedynie ograniczoną dokładnością, aczkolwiek wartość współczynnika determinacji linii trendu dopasowanej do danych dla UE jest stosunkowo wysoka ($R^2 = 0,82$). Prognozy o większej dokładności można dokonać przez zsumowanie wartości teoretycznych, uzyskanych w drodze ekstrapolacji wartości realnych współczynnika AROPE dla każdego z 28 krajów Unii. Suma tych wartości wyniosła 93,330 mln osób. Liczba ta jest niższa od celu strategii o 2,740 mln osób.

Pozwala to stwierdzić, iż prognoza dokonana za pomocą zsumowania ekstrapolowanych danych dla 28 krajów członkowskich UE wskazuje, że cel strategii *Europa 2020* **uda się osiągnąć** do roku 2020. Szczegółowe informacje dotyczące rozkładu wartości wskaźnika AROPE w UE, dopasowanej linii trendu oraz wyników obu prognoz zaprezentowane zostały na wykresie 4.

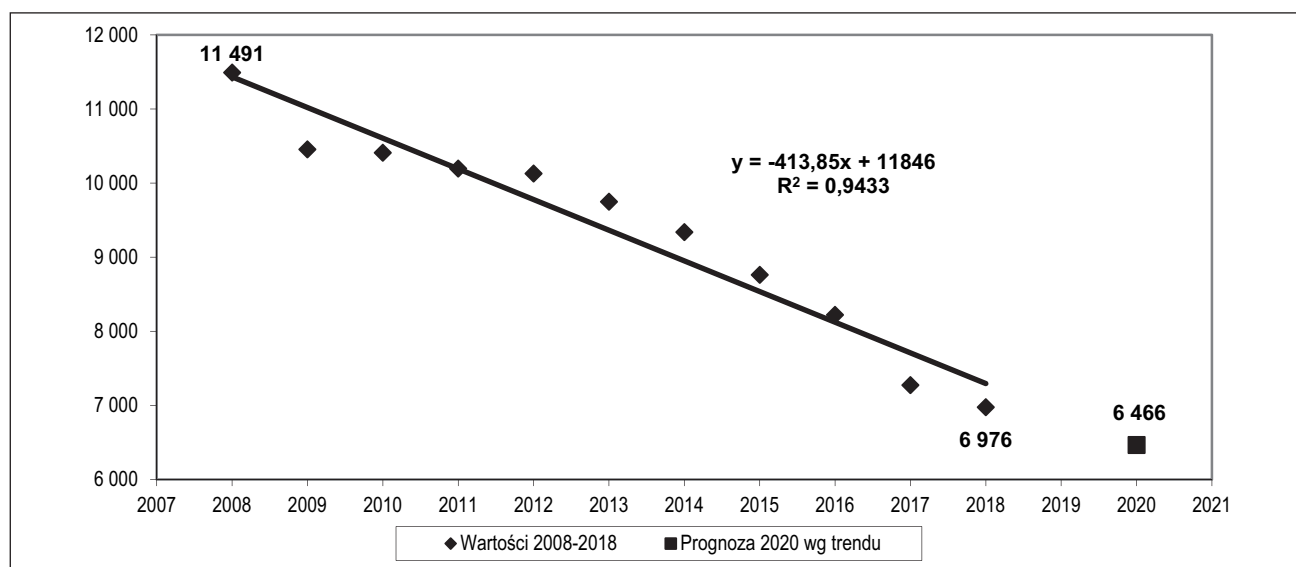
Polska okazała się jedynym analizowanym krajem, w którym wystąpił spadek wartości wskaźnika AROPE¹⁴, mający liniowy charakter¹⁵. Fakt ten potwierdza pozycję Polski jako kraju, który charakteryzował się największym spadkiem wskaźnika AROPE w analizowanym okresie¹⁶. Informacje dotyczące rozkładu wartości wskaźnika AROPE w Polsce, dopasowanej linii trendu oraz wyniku prognozy zaprezentowane zostały na wykresie 5.

Wykres 4. Wartości wskaźnika AROPE w ujęciu bezwzględnym w Unii Europejskiej: realne w latach 2008–2017 i prognozowane w roku 2020

Źródło: jak w tabeli 1.

Wykres 5. Wartości wskaźnika AROPE w ujęciu bezwzględnym w Polsce: realne w latach 2008–2018 i prognozowana w roku 2020

Źródło: jak w tabeli 1.

Kończąc rozważania dotyczące zmian wartości wskaźnika AROPE w Unii Europejskiej, warto zwrócić uwagę na fakt, iż we wszystkich trzech analizowanych krajach spoza UE (Islandia, Norwegia, Szwajcaria), charakteryzujących się wyższym niż średni unijny poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego, wystąpił w analizowanym okresie wzrost wartości tego wskaźnika zarówno w ujęciu bezwzględnym (o ponad 10% we wszystkich krajach), jak i względnym (poza Szwajcarią, gdzie udział osób zagrożonych w całości społeczeństwa nie zmienił się). Co ciekawe, również prognoza na rok 2020 przewiduje wzrost wartości tego wskaźnika we wszystkich tych krajach.

ANALIZA WARTOŚCI SKŁADOWYCH WSKAŹNIKA AROPE W UE I POLSCE

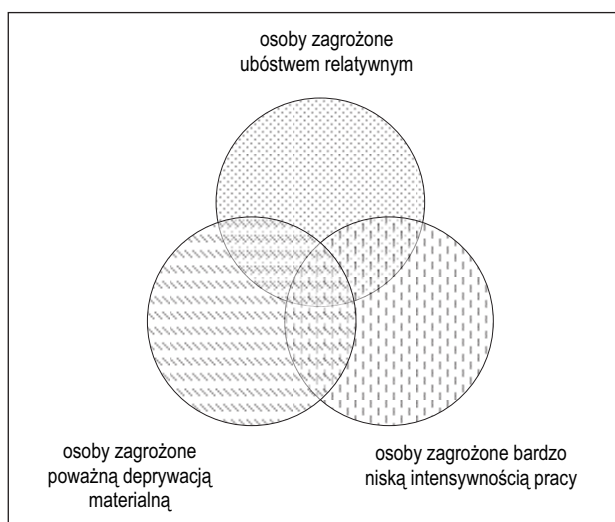
Główna cecha wskaźnika AROPE, a mianowicie bazowanie na pomiarze trzech różnych kwestii, jest na ogół (i słusznie) uznawana za jego zaletę. Z meto-

dycznego punktu widzenia cecha ta może być jednak również uznana za wadę. Ta sama wartość wskaźnika dla dwóch podmiotów / w dwóch okresach niekoniecznie musi oznaczać identyczną sytuację w obszarze zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym.

Wartości wskaźnika AROPE otrzymywane są dzięki badaniu ankietowemu, w trakcie którego ankietowany odpowiada na m.in. trzy pytania dotyczące różnych aspektów ubóstwa i wykluczenia społecznego. Osoba, która odpowie pozytywnie na jedno z tych pytań, zostaje uznana za zagrożoną ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, zwiększając wartość wskaźnika AROPE o jednostkę. Analogiczny wzrost wystąpi jednak również w przypadku osób, które pozytywnie odpowiedzą na dwa lub wszystkie trzy pytania. Populacje kształtujące wartość wskaźnika AROPE przedstawia rysunek 1 na str. 8.

Tym samym można rozważyć istnienie dwóch krajów charakteryzujących się tym samym poziomem

Rysunek 1. Populacje kształtujące wartość wskaźnika AROPE

Źródło: opracowanie własne.

wskaźnika AROPE, a jednocześnie zupełnie odmiennym rozkładem jego składowych. Przykładowo, w jednym kraju występowałyby trzy niezależne od siebie populacje osób zagrożonych: ubóstwem względnym, poważną deprivacją materialną i bardzo niską intensywnością pracy, natomiast w drugim kraju populacje te całkowicie by się pokrywały.

W kontekście realizacji analizowanego w artykule celu strategii *Europa 2020* uzasadnione wydaje się przeanalizowanie zmian wartości nie tylko samego wskaźnika AROPE, ale również trzech jego składowych.

Z uwagi na oczywiste ograniczenia natury formalnej (pełna analiza musiałaby obejmować wartości 3 mierników dla 31 krajów) w artykule przeanalizowano zmiany składowych tego wskaźnika jedynie odnośnie do Unii Europejskiej i Polski. Wartości wskaźnika AROPE oraz jego składowych dla obu tych podmiotów przedstawiono w tabeli 2.

Analiza wartości składowych wskaźnika AROPE dla UE pozwala stwierdzić, że w okresie 2008–2018 wystąpił znaczny (o ponad 20% w ujęciu bezwzględny) spadek poziomu wskaźnika poważnej deprivacji materialnej, połączony jednak ze wzrostem poziomu wskaźnika zagrożenia ubóstwem relatywnym oraz wskaźnika bardzo niskiej intensywności pracy. Nato-

miast prognoza wartości wskaźników dla roku 2020 przewiduje dalszy duży spadek poziomu wskaźnika poważnej deprivacji materialnej¹⁷, mniejszy spadek poziomu wskaźnika bardzo niskiej intensywności pracy oraz niewielki wzrost poziomu wskaźnika zagrożenia ubóstwem relatywnym.

Analogiczna analiza dokonana dla Polski pozwala stwierdzić, iż w badanym okresie nastąpił w Polsce spadek poziomu wszystkich trzech składowych AROPE – największy odnośnie do wskaźnika poważnej deprivacji materialnej (o prawie 75% w ujęciu bezwzględny i 13 pkt proc. w ujęciu względnym). Prognoza na 2020 r. zakłada dalszy spadek poziomu wszystkich trzech składowych – największy ponownie w odniesieniu do wskaźnika poważnej deprivacji materialnej, i to przy bardzo wysokiej wartości współczynnika determinacji linii trendu (0,97).

Tym samym obawy formułowane w związku ze zwiększoną w ostatnich latach w Polsce skalą transferów społecznych (np. program „Rodzina 500+”) oraz zmianami w ramach polityki rynku pracy (np. podniesienie płacy minimalnej) dotyczące negatywnego wpływu tych rozwiązań na rynek pracy nie znajdują jak dotąd potwierdzenia, przynajmniej odnośnie do poziomu wskaźnika bardzo niskiej intensywności pracy¹⁸.

Naturalnie ocena funkcjonowania tych rozwiązań wymaga szerszych badań, zwłaszcza w kontekście zagadnienia ich efektywności (Auleytner 2018a, 2018b) oraz pewnych niepokojących zjawisk, jakie ujawniły się w polskiej polityce społecznej w ostatnim okresie, takich jak wzrost poziomu ubóstwa ekonomicznego (GUS 2019a), czy też spadki wskaźników średniego dalszego trwania życia (GUS 2019b).

PODSUMOWANIE

Prowadzone w artykule rozważania dotyczyły zmian wartości wskaźnika poziomu zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w 28 krajach Unii Europejskiej oraz 3 krajach EFTA w okresie 2008–2018 w kontekście realizacji celu strategii *Europa 2020*. Rozważania te koncentrowały się na czterech obszarach: analizie wartości wskaźnika w ujęciu bezwzględny (tys. osób) i względnym (% ludności), prognozie wartości wskaźnika w roku 2020 oraz analizie trzech mierników składowych wskaźnika w UE i Polsce.

Tabela 2. Osoby zagrożone ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (ARPE), ubóstwem relatywnym (WZUR), poważną deprivacją materialną (WPDM) i bardzo niską intensywnością pracy (WBNIP) w UE i Polsce w latach 2008, 2018 i 2020 (prognoza)

Kraj	Miernik	(A) tys. osób				(B) % populacji			(C) prognoza		
		2008	2018	2018–2008	zmiana % ^a	2008	2018	2018–2008	trend ^b	R2	2020
Unia Europejska ^c	ARPE	116 070	112 979	-3 091	-2,66	23,7	22,4	-1,3	w2	0,82	98 550
	WZUR	80 984	85 299	4 315	5,33	16,6	16,9	0,3	w2	0,86	86 319
	WPDM	41 556	33 131	-8 425	-20,27	8,5	6,6	-1,9	w2	0,80	13 271
	WBNIP	34 697	35 348	651	1,88	9,2	9,5	0,3	w2	0,87	26 205
Polska	ARPE	11 491	6 976	-4 515	-39,29	30,5	18,9	-11,6	lin	0,94	6 466
	WZUR	6 353	5 472	-881	-13,87	16,9	14,8	-2,1	w2	0,81	4 714
	WPDM	6 680	1 734	-4 946	-74,04	17,7	4,7	-13,0	lin	0,97	842
	WBNIP	2 444	1 559	-885	-36,21	8,0	5,6	-2,4	w2	0,82	1 288

^a (2018–2008)/2008; ^b Trend liniowy (lin) lub wielomianowy drugiego stopnia (w2); ^c 2008–2012: UE-27, 2013–2017: UE-28, 2018: b. d.

Uwaga: Komórki zaciemnione – wzrost wartości między rokiem 2008 a 2018 (sekcje A i B) lub między rokiem 2018 a 2020 (sekcja C).

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu [ilc_peps01], [ilc_li02], [ilc_mddd11], [ilc_lvhl11] [dostęp 1.08.2019].

Analiza wartości wskaźnika w ujęciu bezwzględnym wykazała, że w 15 krajach Unii wystąpił w 2018 r. spadek tych wartości w porównaniu z rokiem 2008. Sytuacja odwrotna wystąpiła w pozostałych 13 krajach UE oraz 3 krajach EFTA. Największy spadek wystąpił w przypadku Polski (o prawie 40%) oraz Bułgarii, Rumunii i Węgier (o ponad 30%), natomiast największy wzrost w przypadku Luksemburga (o 75%) oraz Szwecji, Cypru, Holandii i Włoch (ponad 15%).

Analiza wartości AROPE w ujęciu względnym pozwoliła zidentyfikować kraje charakteryzujące się najmniejszą oraz największą wartością wskaźnika w 2018 r. (odpowiednio: Czechy i Islandia oraz Bułgaria, Rumunia i Grecja), a także największym spadkiem oraz największym wzrostem wartości wskaźnika między rokiem 2008 i 2018 (odpowiednio: Bułgaria, Rumunia i Polska oraz Luksemburg).

Analiza ta pozwoliła również podzielić badane kraje na cztery grupy. Najbardziej liczna (11 krajów UE) była grupa charakteryzująca się niższą od średniej dla Unii wartością wskaźnika oraz spadkiem tej wartości w analizowanym okresie.

Prognoza wartości wskaźnika AROPE w UE-28 w 2020 r., bazująca na zsumowaniu ekstrapolowanych za pomocą równań trendu 28 prognoz krajowych, pozwoliła stwierdzić, że cel strategii *Europa 2020* w obszarze ubóstwa i wykluczenia społecznego **uda się osiągnąć do roku 2020**.

Można jednak wymienić liczne kwestie obniżające wartość tej prognozy, m.in.: brak danych za 2018 r. dla 9 krajów, względnie niskie wartości współczynnika determinacji niektórych dopasowanych równań trendu oraz dotychczasowy (2008–2018) wzrost wartości wskaźnika w 13 krajach.

Warto również wspomnieć, że dla 5 krajów UE oraz wszystkich 3 krajów EFTA wartości ekstrapolowane dla 2020 r. okazały się wyższe niż wartości realne, występujące w tych krajach w 2018 r.

Analiza składowych wskaźnika AROPE wykazała, że w Unii Europejskiej w analizowanym okresie wystąpił znaczny (o ponad 20% w ujęciu liczbowym) spadek poziomu wskaźnika poważnej deprivacji materialnej, połączony ze wzrostem poziomu wskaźnika zagrożenia ubóstwem relatywnym oraz wskaźnika bardzo niskiej intensywności pracy (odpowiednio o 5,3% oraz 1,9%). Natomiast w przypadku Polski wystąpił spadek poziomu wszystkich trzech składowych AROPE – największy odnośnie do wskaźnika poważnej deprivacji materialnej (o prawie 75% w ujęciu liczbowym). Prognoza na 2020 r. przewiduje dalszy spadek poziomu wszystkich trzech składowych.

¹ Tempo wzrostu PKB w 2009 r. wahało się w Unii w przedziale od 14,9% na Litwie do +2,8% w Polsce.

² Zagadnienie definiowania obu zjawisk i identyfikacji różnic między nimi ma bogatą literaturę. Patrz m.in.: Golinowska red. 1997; Deniszczyk 2000; Sen 2000; Atkinson i in. 2002; Hills i in. 2002; Golinowska 2006, 2018; Radziukiewicz 2006; Lister 2007; Frieske 2010; Szarfenberg i in. red. 2010; Pank 2011; Tarkowska red. 2012; Atkinson 2017).

³ Czyli posiadania przez gospodarstwo domowe / jednostkę dochodu znacznie niższego niż przeciętny w populacji.

⁴ To znaczy niemożności zaspokajania określonych potrzeb, wynikającej z braku dostępu do konkretnych dóbr i usług.

⁵ O zaletach tej metody pomiaru m.in. w Szarfenberg 2019.

⁶ Również w ujęciu liczbowym spadek ten był największy w analizowanej grupie krajów (ponad 4,5 mln osób).

⁷ Z zastrzeżeniem, że dane dla 9 krajów pochodzą z 2017 r. Obliczenia własne na podstawie danych z tabeli 1.

⁸ Obliczenia na podstawie danych zawartych w tabeli 1.

⁹ Problem ten dotyczy oczywiście także kwestii wzrostu liczby osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym.

¹⁰ Wielką Brytanię zaliczono do tej grupy mimo wartości AROPE równej średniej dla UE-28, natomiast Szwajcarię – mimo braku zmiany wartości wskaźnika.

¹¹ W związku z tą sytuacją wystąpił wprawdzie spadek liczby osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, ale jednoczesny spadek liczby osób „niezagrożonych” był większy.

¹² Obliczenia na podstawie tego samego źródła co w tabeli 1. Zakres czasowy analizy: 2010–2018 dla Chorwacji; 2008–2016 dla Islandii; 2008–2017 dla: Unii Europejskiej, Cypru, Niemiec, Francji, Irlandii, Włoch, Litwy, Luksemburga, Słowacji, Wielkiej Brytanii, Szwajcarii i Norwegii.

¹³ Najwyższa wartość występowała na ogół w okolicy środka analizowanego okresu – patrz wykres 4.

¹⁴ W przypadku Holandii również możliwe było zastosowanie trendu liniowego, ale kraj ten charakteryzował wzrost wartości wskaźnika.

¹⁵ Co oznacza, że wartość wskaźnika w każdym kolejnym roku spadała, nigdy nie wzrastając – co miało miejsce w przypadku innych krajów.

¹⁶ Polska znalazła się na pierwszym miejscu, jeśli chodzi o spadek wartości wskaźnika w ujęciu bezwzględny (o prawie 40%) i na trzecim po Bułgarii i Rumunii miejscu odnośnie do spadku wartości wskaźnika w ujęciu względnym (o 11,6 pkt proc.).

¹⁷ Dopasowana do danych empirycznych linia trendu charakteryzuje się jednak najniższą ze wszystkich trzech składowych wartością współczynnika determinacji.

¹⁸ Nie nastąpił wzrost liczby osób żyjących w gospodarstwach domowych o bardzo niskiej intensywności pracy.

BIBLIOGRAFIA

- Atkinson A.B., Cantillon B., Marlier E., Nolan B. (2002), *Social Indicators: The EU and Social Inclusion*, Oxford University Press, New York.
- Atkinson A. B. (2017), *Nierówności. Co da się zrobić?*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Auleytner J. (2018a), *Co się kryje pod kapeluszem?*, „Polityka” nr 11.
- Auleytner J. (2018b), *Komu państwo daje*, „Polityka” nr 35.
- Deniszczyk L. (2000), *Miary ubóstwa i problemy ich aplikacji*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje”, nr 2.
- EC (2010), *Europa 2020 – strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, COM (2010) 2020.
- EC (2019), *European Commission – Employment, Social Affairs & Inclusion – Policies and Activities – Poverty and Social Inclusion*, <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=751> [dostęp 1.08.2019].
- EP (2000), *Lisbon European Council 23–24 March 2000 – Presidency Conclusions*, http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm [dostęp 1.08.2019].
- EU (2015), *Portfolio of EU social indicators for the monitoring of progress towards the EU objectives for Social Protection and Social Inclusion* (2015 update), Social Protection Committee, Brussels.
- Eurostat (2018), *Europe 2020 indicators – poverty and social exclusion*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Europe_2020_indicators_-_poverty_and_social_exclusion [dostęp 1.08.2019].
- Eurostat (2019), *Eurostat – Europe 2020 Indicators – Headline indicators: Scoreboard*, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/europe-2020-indicators/europe-2020-strategy/headline-indicators-scoreboard> [dostęp 01.08.2019].
- Frieske K.W. (2010), *Zamienię porsche na gorsze: o biedzie, wykluczeniu i reintegracji społecznej*, „Polityka Społeczna” nr 10.

- Golinowska S., red. (1997), *Polska bieda II. Kryteria, ocena, przeciwdziałanie*, IPiSS, Warszawa.
- Golinowska S. (2006), *Od ubóstwa do wykluczenia społecznego*, „Polityka Społeczna” nr 11–12.
- Golinowska S. (2018), *O polskiej biedzie w latach 1990–2015. Definicje, miary i wyniki*, Scholar, Warszawa.
- GUS (2012), *Wskaźniki strategii Europa 2020*, Warszawa.
- GUS (2019a), *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2018 r.*, Warszawa.
- GUS (2019b), *Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 25 marca 2019 r. w sprawie tablicy średniego dalszego trwania życia kobiet i mężczyzn*, Warszawa.
- Hills J., Le Grand J., Piachaud D. (2002), *Understanding Social Exclusion*, Oxford University Press, Oxford.
- Lister R. (2007), *Bieda*, Wyd. Sic!, Warszawa.
- Panek T. (2011), *Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówności: teoria i praktyka pomiaru*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Radziukiewicz M. (2006), *Zasięg ubóstwa w Polsce*, PWE, Warszawa.
- RMRP (2014), *Uchwała nr 165 Rady Ministrów RP z dnia 12 sierpnia 2014 r. w sprawie przyjęcia programu pod nazwą „Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020. Nowy wymiar aktywnej integracji”*, <http://isap.sejm.gov.pl> [dostęp 1.08.2019].
- Sen A. (2000), *Nierówności. Dalsze rozważania*, Znak, Kraków.
- Szarfenberg R., Żołędowski C., Theiss M., red. (2010), *Ubóstwo i wykluczenie społeczne – perspektywa poznawcza*, Elipsa, Warszawa.
- Szarfenberg R., *Rząd świadomie nie waloryzuje 500+ i zasiłków rodzinnych. Rośnie skrajne ubóstwo*, <https://oko.press/rzad-swiadomie-nie-waloryzuje-500-i-zasilkow-rodzinnych-rosnie-skrajne-ubostwo-rozmowa/> [dostęp 1.08.2019].
- Tarkowska E., red. (2012), *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, Wyd. Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa.